

Є.Д. Лук'янчиков,
доктор юридичних наук, професор
(Київський національний університет внутрішніх
справ)

Розширення форм використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві

Ключові слова: спеціальні знання, експерт, фахівець, правовий статус.

Результативність розкриття злочинів значною мірою залежить від рівня, форм і способів використання сучасних досягнень різних галузей наукових знань для з'ясування обставин злочину, встановлення та викриття особи, що його вчинила. Особливої актуальності дане питання набуває в умовах реформування кримінального судочинства, розширення принципу змагальності і рівноправності сторін у наданні фактичних даних по справі та дослідженні доказів.

Розслідування, як інформаційно-пізнавальний процес, здійснюється провадженням визначених у законі процесуальних дій, частина з яких називається слідчими. Приймаючи рішення про провадження будь-якої слідчої дії, перед слідчим часто постає питання про визначення кола осіб, яких треба залучити для забезпечення її результативності.

Право слідчого залучити спеціаліста до участі в проведенні слідчої дії необхідно розглядати як важливе технологічне правило, дотримання якого забезпечить результативність її проведення (до уваги не беруться випадки обов'язкової участі спеціаліста у слідчій дії).

Згідно з процесуальними повноваженнями він разом з спеціалістом проводить слідчі дії, у ході яких вилучають слідову інформацію та матеріальні об'єкти, придатні для з'ясування обставин, що підлягають

доказуванню, та своєчасно направляють їх на експертне дослідження, перевірку за колекціями криміналістичного обліку експертної служби, здійснюють інші невідкладні слідчі дії.

Загальні питання організації взаємодії слідчого зі спеціалістом у складі слідчо-оперативної групи визначені відомчим нормативним документом МВС України. Ним же підкреслена керівна, організуюча роль слідчого у цій діяльності. Дотримання зазначених приписів всіма учасниками групи сприятиме підвищенню результативності діяльності з розкриття злочинів.

Організуюча роль слідчого під час проведення слідчої дії покладає на нього проведення інструктування учасників, кожен з яких виконує визначену функцію. Усі учасники групи повинні бути поінформовані про загальну мету діяльності, а кожен з них має чітко усвідомлювати особисте завдання, засоби і методи, які слід застосувати для його виконання, як його виконання може вплинути на результати діяльності інших учасників групи.

З наведеного видно, що процесуальні аспекти спільної діяльності слідчого з спеціалістом в законодавчому плані відпрацьовані на недостатньому рівні, що зазначили 87 % опитаних слідчих.

У цьому зв'язку ст. 114 КПК доцільно доповнити приписом, що організація вза-

ємодії з особами, які володіють спеціальними знаннями покладається на слідчого. Йому належить виняткове право визначати конкретні форми і напрями взаємодії процесуального та організаційно-тактичного характеру. Реалізація форм взаємодії здійснюється за ініціативи і під контролем слідчого. Спеціаліст має погоджувати із слідчим час, місце, техніко-криміналістичні засоби і методи їх застосування, можливість виходу за визначені межі при дослідженні матеріальних об'єктів, приміщень, місцевості.

Одним із суб'єктів кримінального судочинства, який для вирішення відповідних завдань використовує свої спеціальні знання, є експерт. На жаль, чинний КПК України не надає тлумачення даного терміна поряд з іншими суб'єктами кримінального процесу. Деякою мірою дане питання вирішується в ст. 10 Закону України "Про судову експертизу" [2]. Судовими експертами можуть бути особи, які мають необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань. Наведене визначення є достатньо лаконічне і не може охопити всі ознаки, які мають характеризувати особу як експерта. З'ясування змістового розуміння даного терміну потребує звернення до довідників та наукової літератури. Експерт, зазначається у Великому тлумачному словнику сучасної української мови, це **фахівець**, що робить експертизу. Експертиза ж – це розгляд, дослідження якої-небудь справи, якогось питання з метою зробити правильний висновок, дати правильну оцінку відповідному явищу [1, 257]. Досліджуючи далі етимологію термінів **експерт – фахівець**, звертаємось до згаданого словника, і бачимо, що фахівець, по-перше, той, хто досконало володіє якимось фахом, має високу кваліфікацію, глибокі знання з певної галузі науки, техніки, мистецтва тощо; **спеціаліст**. По-друге, той, хто зробив якесь заняття своєю професією [1, 1317]. **Спеціаліст** – той, хто досконало володіє певною спеціальністю, має глибокі знання в якій-небудь галузі науки, техніки, мистецтва тощо, або той хто досяг високої майстерності в чому-небудь, знавець чогось. У другому розумінні, спеціаліст – освітньо-кваліфікаційний рівень фахівця, який на

основі кваліфікації бакалавра здобув спеціальні уміння та знання, має певний досвід їх застосування для вирішення складних професійних завдань передбачених для відповідних посад у певній галузі господарства [1, 1168]. З наведеного можна дійти висновку, що всі ці терміни на побутовому рівні можуть застосовуватися як рівнозначні і це не буде викликати певних заперечень.

Можливо в етимології даних термінів відмінність і не стільки суттєва. Проте, у кримінально-процесуальному аспекті кожен з них повинен застосовуватися для визначення конкретного суб'єкта. На даний час усі ці терміни використовуються у КПК для позначення самостійних суб'єктів кримінального судочинства. Так, у ст. 75 мова іде про експерта, в ст. 128¹ про спеціаліста, в п. 13 ч. 2 ст. 48 – про фахівця. Це самостійні суб'єкти кримінального процесу, спільною ознакою яких є володіння спеціальними знаннями. Права, обов'язки та завдання кожного з них тісно чи іншою мірою визначені в КПК України і мають суттєві відмінності. Тому для визначення кожного з них треба застосовувати такий підхід, який дозволить чітко їх розрізнити.

Тривалий час, поняття "експерт" і "експертиза" у кримінальному судочинстві на законодавчому рівні не визначалися. Дану прогалину заповнили науковці, які сформулювали та розкрили ці поняття. Так, М.В. Костицький пише, що "судова експертиза чи експертиза у кримінальному процесі – це саме дослідження, процес пізнання, яке проводить експерт, і обґрунтування висновку відповідно до встановленого законом порядку" [3, 5-24]. Інші вважають експертизою "вивчення об'єктом особою наданих їй об'єктів і матеріалів справи, виявлення, аналіз або порівняння притаманних їм властивостей і ознак із застосуванням відповідних способів, методик і технічних засобів, оцінка і формулювання на основі спеціальних знань висновків у вигляді відповідей на поставлені запитання" [4, 19]. З аналізу наукової літератури доходимо висновку, що переважна більшість авторів поділяє такий підхід до тлумачення даних тер-

мінів. У подальшому це було сприйнято законодавцем. Так, у ст. 1 Закону України “Про судову експертизу” наводиться таке визначення: “Судова експертиза – це дослідження експертом на основі своїх спеціальних пізнань матеріальних об’єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів дізнання, досудового слідства чи суду” [2]. Таким чином, проведення експертизи – це процесуальний порядок одержання фактичних даних слідчим за допомогою експерта, який самостійно на підставі постанови слідчого досліджує необхідні об’єкти, що зібрані у справі, для встановлення нових відомостей з питань, які перед ним поставлені суб’єктом розслідування.

Отже, призначення експертизи на досудовому слідстві є процесуальним рішенням особи, яка проводить розслідування у кримінальній справі. Експертиза є процесуальною дією, яка проводиться у специфічній формі. Експерт, використовуючи свої спеціальні знання, досвід та навички, самостійно, в межах своєї компетенції виявляє нові обставини, які мають значення для пізнання події злочину. Саме цим експертиза відрізняється від інших процесуальних засобів доказування у справі і в першу чергу від залучення спеціалістів до участі у слідчих діях.

Особа, яка володіє спеціальними знаннями потрібними для вирішення питання у справі може виступати в різних процесуальних формах: спеціаліста (ст. 128¹), експерта (ст. 75), фахівця (ст. 48). Відповідно до цього відрізняються способи їх залучення до участі у справі, а також правове значення результатів їхньої діяльності і можливість їх використання в процесі доказування.

Спеціаліст залучається до участі у справі викликом слідчого і саме цей виклик є для нього обов’язковим. Участь спеціаліста у слідчій дії та отримані внаслідок такої діяльності результати відображаються слідчим у відповідному протоколі слідчої дії.

Особа набуває процесуального статусу експерта після винесення слідчим постано-

ви про призначення експертизи. Правове положення експерта і вимоги до нього визначені законодавством. Так, у ст. 10 Закону України “Про судову експертизу” судовими експертами можуть бути особи, які мають необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань. Судовими експертами державних спеціалізованих установ можуть бути особи, які мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності.

До проведення судових експертиз, крім тих, що проводяться винятково державними спеціалізованими установами, можуть залучатися також судові експерти, які не є працівниками цих установ, за умови, що вони мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку в державних спеціалізованих установах Міністерства юстиції України, атестовані та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності у порядку, передбаченому цим Законом (ст. 10 Закону України “Про судову експертизу”).

Визначаючи поняття експерта, науковці звертають увагу на незацікавленість особи у результатах справи, а також, якими знаннями та вміннями вона повинна володіти (в окремій галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла) [5, 297]. Крім того, акцентується на необхідності розрізняти поняття експерт (більш вузьке) від поняття “суб’єкт судово-експертної діяльності”. Останнє включає всіх осіб, які беруть участь у провадженні експертизи (від керівника до технічних помічників, лаборантів та ін.), у тому числі нештатних експертів. Судовим експертом є лише та особа, яка безпосередньо відповідає на запитання, поставлені органом, що призначив експертизу, незалежно від того, хто ще брав участь у її провадженні, виконуючи технологічні або технічні функції.

Експерт здійснює ряд функцій. Основна з них полягає у дослідженні та встановленні фактів, що мають доказове значення, і за їх результатами складає висновок чи повідо-

млення про неможливість його надання. Поряд з цим він інформує слідчого та інших учасників досудового розслідування щодо положень, які їх цікавлять в галузі науки, техніки, сутності та результатів зроблених ним досліджень, обґрунтовує свої висновки і дає оцінку встановленим фактам; бере участь у дослідженні обставин справи, що мають значення для експертизи; допомагає фіксувати в протоколі слідчої дії повідомлені ним положення і відповіді на поставлені перед ним запитання.

До експерта, якому слідчий, прокурор, орган дізнання, або суд доручає дослідження визначених обставин кримінальної справи на основі його спеціальних знань, пред'являють особливі вимоги: він повинен бути не зацікавленим у результаті справи і компетентним у питаннях, що вимагають спеціальних знань.

Статтею 11 Закону України "Про судову експертизу" визначено осіб, які не можуть бути судовими експертами: визнані у встановленому законом порядку недієздатними, а також особи, які мають судимість. Крім того, відповідно до ч. 7 ст. 75 КПК України, не можуть бути експертами особи, які перебувають у службовій або іншій залежності від обвинуваченого, потерпілого або які раніше були ревізорами у справі.

Закон надає експерту ряд прав, які є найважливішими юридичними гарантіями сумлінності та правдивості, об'єктивності та всебічності експертних досліджень. На даний час права експерта викладені у двох документах: в Законі України "Про судову експертизу" (ст. 13) та КПК України (ст. 77). Ознайомлення з їх змістом дозволяє виявити певні відмінності. Зазначимо лише деякі. В КПК експерт має право "порушувати клопотання про представлення нових матеріалів", в Законі – "подавати клопотання про надання додаткових матеріалів". Виникає ряд запитань, зокрема про відмінність порушувати і подавати, нових і додаткових матеріалів. Подібні розбіжності можливо побачити щодо визначення інших прав експерта, що не сприяє однозначності їх розуміння науковцями і практиками.

Перелік прав експерта наведений достатньо широко в Законі України "Про судо-

ву експертизу", що вважається доцільним, але завершується дана стаття словами "інші права судового експерта передбачаються процесуальним законодавством". На нашу думку, права і обов'язки експерта мають бути відображені саме в цьому документі. Він є головним, базовим для врегулювання самостійного виду діяльності, яка має визначальне значення для розв'язання питань, що потребують спеціальних знань в певних галузях.

Внаслідок малої процесуальної реформи 2001 року вводиться новий суб'єкт кримінально-процесуальної діяльності – фахівець (п. 13 ч. 2 ст. 48 КПК). Чинний КПК України пов'язує його з діяльністю захисника. Спілкування з даного приводу з окремими науковцями показує, що його намагаються розглядати як синонім до спеціаліста. За своєю сутністю, як особа, що володіє спеціальними знаннями у певній галузі, між ними важко знайти відмінності. Такі відмінності спостерігаються у визначенні процесуального положення кожного з них. Спеціаліст залучається слідчим до участі у слідчих діях. Перелік його прав та обов'язків визначений КПК. Його висновки з тих чи інших питань не знаходять відображення в процесуальних документах, мають допоміжний характер для визначення напрямів розслідування.

Фахівець залучається до справи за запитом захисника. Він може надавати письмові висновки з питань, що вимагають спеціальних знань. Введення до КПК такої форми використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві слід розглядати як розширення можливостей сторони захисту на отримання фактичних даних на користь підзахисного, які можуть використовуватися як докази в справі. Разом з тим, таке нововведення потребує подальших наукових досліджень та закріплення в КПК прав та обов'язків фахівця, порядку ознайомлення його з матеріалами справи, предметами і документами, без яких неможливо проведення досліджень, встановлення відповідальності за завідомо неправдивий висновок.

Список літератури:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2001.
2. Закон України „Про судову експертизу” від 25 лютого 1994 року № 4038 – XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 28. – Ст. 232.
3. **Костицький М.В.** Використання спеціальних психологічних знань у радянському кримінальному процесі. – К.: НМК ВО, 1990.
4. **Лисиченко В.К., Циркаль В.В.** Использование специальных знаний в следственной и судебной практике. Учебное пособие. – Киев: КГУ, 1987.
5. **Тертишник В.М.** Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі. – Дніпропетровськ: Арт-Прес, 2002.

РЕЗЮМЕ

В статье автор рассматривает вопросы использования на досудебном следствии специальных знаний. Рассматривается статус эксперта и специалиста и формы использования их знаний.

Подано 23.05.08